

<https://doi.org/10.59821/18294219-2024.2-agqa02>

Արթուր Ղամբարյան

Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական սպարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ

ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՊԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկվում է ապացույցի թույլատրելիության սահմանադրաիրավական և քրեադատավարական հիմքերը:

Հեղինակը նշում է, որ ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրված են ապացույցի թույլատրելիության մի քանի խումբ նորմեր: Առաջինը վերաբերում է պաշտոնատար անձի կողմից ապացույց ձեռք բերելու՝ օրենքով նախատեսված լիազորության առկայությանը (ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս), երկրորդը՝ հիմնական իրավունքների խախտման կամ արդար դատաքննության իրավունքի խաթարմամբ ձեռք բերված ապացույցներին (ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Քննչական ենթակայության կանոնների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցները դիտարկվում են ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի խախտման համատեքստում, քանի որ քննչական ենթակայության կանոնները, ըստ էության, այնպիսի դրույթներ են, որոնք քննիչին օժտում են տվյալ վարույթով ապացույցներ հավաքելու (նախաքննություն կատարելու) իրավասությամբ: «Վարույթը (գործը) ենթակա է քննչական մարմնի քննիչին» ձևակերպումը հավասարազոր է «քննչական մարմնի քննիչը տվյալ վարույթով իրավասու է իրականացնել նախաքննություն» ձևակերպմանը:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասի տեսանկյունից արդար դատաքննության իրավունքի խաթարումը չպետք է նույնացնել արդար դատաքննության իրավունքի ցանկացած խախտման հետ: Արդար դատաքննության իրավունքի խաթարումը բարձր ինտենսիվության աստիճանի միջամտությամբ կամ լայն մասշտաբի խախտումներն են:

Հիմնաբառեր – հիմնական իրավունքների խախտում, ապացույց, արդար դատաքննության իրավունքի խաթարում, իրավասություն, քննչական ենթակայություն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 21.06.2024 թ., գրախոսվել է 25.10.2024 թ.:

1. Ընդհանուր դրույթներ

1.1. Պատմական ակնարկ

ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրված է ապացույցի թույլատրելիությանը վերաբերող երկու նորմ: Առաջինը ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերող իրավասու սուբյեկտին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության կանոն, իսկ երկրորդը ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերելիս մարդու հիմնական իրավունքներին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության կանոն:

Ներկայումս ապացույցի թույլատրելիությունը ապացույցի ինքնավար հատկանիշ է, մինչդեռ եղել են ժամանակաշրջաններ, երբ ապացույցի թույլատրելիությունը որոշվել է վերաբերելիությամբ, այսինքն՝ ապացույցի թույլատրելիությունը միշտ չէ, որ ճանաչվել է ապացույցի ինքնավար հատկանիշ: Օրինակ՝ ԱՄՆ քրեական դատավարությունում ոչ բոլոր ժամանակներում է ապացույցի թույլատրելիությունը ճանաչվել որպես ապացույցի հատկանիշ: ԱՄՆ գերագույն դատարանն ապացույցի թույլատրելիության (ապացույցի բացառման կանոնի) վերաբերյալ առաջին գործը, որը կապված էր խուզարկությունների և առգրավումների հետ, քննել է 1886 թ.-ին, երբ որոշում կայացրեց, որ հանցագործության մասին վկայող տվյալներ պարունակող փաստաթղթերը հարկադրաբար բացելը խախտում է կասկածյալի՝ չհիմնավորված խուզարկությունից և առգրավումից պաշտպանվելու սահմանադրական իրավունքը, ուստի այդպիսի առարկաները դատական վարույթի ընթացքում օգտագործելն անթույլատրելի է (Boyd v. United States, 1886): Իսկ 1914 թ. «Ուիքսն ընդդեմ Միացյալ Նահանգների» (Weeks v. United States, 232 US 383 (1914)) գործով ԱՄՆ գերագույն դատարանը, որոշեց, որ դաշնային բոլոր քրեական գործերով դաշնային մարմինների կողմից ապօրինի ձեռք բերված ապացույցները ենթակա են բացառման (անթույլատրելի են): ԱՄՆ գերագույն դատարանը հայտարարել է, որ դատարանների և նրանց պաշտոնատար անձանց ջանքերն ուղղված մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելու, որքան էլ գովելի լինեն, չպետք է զոհաբերեն երկրի հիմնական օրենքում արտացոլված այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք հաստատվել են տարիների ջանքերի և տառապանքների արդյունքում. օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցներն օգտագործելը կնշանակեր, որ դատարանը վավերացնում է ոստիկանության կողմից Սահմանադրության արգելքների բացահայտ անտեսումը:² Այս կանոնի ներմուծումը ցնցող ազդեցություն ունեցավ ամերիկյան իրավական համակարգի համար, այն իմաստով, որ, ինչպես նշել է ԱՄՆ գերագույն դատարանի դատավոր Կարդոզոն, «հանցագործին (...) ազատ են արձակում զուտ այն պատճառով, որ ոստիկանը սխալ է թույլ տվել» (People v. Defore, 242 NY 13, 2 1, 150 NE 585,587 (1926))³:

² Барабанов П.К., Уголовный процесс в США. М.: Изд. «Спутник +», 2023. С. 295.

³ Недопустимость доказательств в уголовном процессе Российской Федерации и государств англо-американской и романо-германской правовых семей: учебное пособие. Под науч. ред. А. Г. Волеводза. М.: Изд. Прометей, 2022. С. 55-56.

Քրեական արդարադատության համակարգում ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտի ներմուծումը հիմնավորման կարիք ունի:

1.2. Ապացույցի թույլատրելիության հիմնավորումները

Ընդհանուր առմամբ, ապացույցների թույլատրելիության ինստիտուտը լուծում է հետևյալ խնդիրները.

Առաջին խնդիրը ապացույց հավաքելիս թույլ տրված իրավախախտման գոհին, հիմնականում՝ մեղադրյալին, հատուցելն է, այսինքն՝ նրա մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելն է: Այս խնդիրը միանշանակ չի ընկալվում, օրինակ՝ կան դատավարագետներ, որոնք կարծում են, որ թույլատրելիության կանոնը ծայրահեղ անհամաչափ է հանցագործության կատարմանը, և մարդու իրավունքների խախտումը պետք է հատուցել ոչ թե փաստական տվյալն անթույլատրելի ճանաչելու, այլ դրամական հատուցում տալու եղանակով:

Երկրորդը հետագայում նման խախտումների կանխումն է: Կանադացի մասնագետները նշում են, որ իրավունքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցի բացառման (անթույլատրելի ճանաչելու) իրավունքի բացակայությունը կնշանակեր, որ դատարանները լուրջամբ վավերացնում են ոստիկանության թույլ տված խախտումները:⁴ ԱՄՆ-ում հակասահմանադրական ճանապարհով ձեռք բերված տվյալն անթույլատրելի ճանաչելու կանոնը նույնպես հիմնված է զսպող հիմնավորման վրա. հակասահմանադրական եղանակով ձեռք բերված ապացույցները բացառվելու են (ճանաչվելու են անթույլատրելի) միայն այն դեպքում, եթե դրանց բացառումը զսպող ազդեցություն կունենա ոստիկանության վրա: ԱՄՆ դատավորներից մեկը հատուկ կարծիքում նշել է, որ ապացույցը բացառելը (տվյալն անթույլատրելի ճանաչելը - *հեղ.*) միակ միջոցն է «ջանասեր դատախազին համոզելու, որ նա Սահմանադրությունը խախտելուց օգուտ չի ունենա» (Wolf v. Colorado. (1949) 338 US 25):⁵ Եթե խախտմամբ ձեռք բերված փաստական տվյալների օգտագործումն արգելվում է, ապա դրանով իսկ վերացվում է օրենքը խախտելու շարժառիթը:

Երրորդը դատական իշխանության հեղինակության (դատական իշխանության ամբողջականության) ապահովումն է, որպեսզի դատարանները չհանդիսանան մարդու իրավունքների խախտման մեղսակից կամ առնչակից: Դատական իշխանության հեղինակությունն էապես կվնասվի, եթե հասարակությունը տեսնի, որ դատարանները վավերացնում են քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների ոչ իրավաչափ գործողությունները:

⁴ Недопустимость доказательств в уголовном процессе Российской Федерации и государств англо-американской и романо-германской правовых семей: учебное пособие. Под науч. ред. А. Г. Волеводза. М.: Изд. Прометей, 2022. С. 68-69.

⁵ sНедопустимость доказательств в уголовном процессе Российской Федерации и государств англо-американской и романо-германской правовых семей: учебное пособие. Под науч. ред. А. Г. Волеводза. М.: Изд. Прометей, 2022. С. 58.

Այսպիսով՝ իրավահամեմատական տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտի երեք խումբ հիմնավորում.

1) *պրոտեկցիոնիստական* հիմնավորում, ըստ որի՝ ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտն անհրաժեշտ է, քանի որ դրանով պաշտպանվում են մարդու իրավունքները,

2) *գուպնան* հիմնավորում, ըստ որի՝ ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտն անհրաժեշտ է, քանի որ դրանով զսպվում է քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների ոչ իրավաչափ վարքագիծը,

3) *հեղինակություն* հիմնավորում, ըստ որի՝ ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտն անհրաժեշտ է, քանի որ դատարանները, օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված տվյալներն անթույլատրելի ճանաչելով, պահպանում են դատարանների հեղինակությունը. նրանք չեն դառնում քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների ապօրինի գործողությունների առնչակիցը կամ մեղսակիցը, որի պարագայում դատական իշխանության հեղինակությանը կհասցվեր կործանարար վնաս:⁶

1.3. Ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված և նյութական մոտեցումները

Ապացույցի թույլատրելիության հատկանիշը պատշաճ ընկալելու համար կարևոր է ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված (ձևական) և նյութական մոտեցումների տարբերության գիտակցումը: Քրեական դատավարությունում ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված մոտեցման դեպքում ապացույցի թույլատրելիությունը կախված է ապացուցողական տվյալի արտաքին վավերապայմաններից (ապացույցի ձեռք բերման կարգից), իսկ նյութական մոտեցման դեպքում՝ նրա բովանդակությունից: Քանի որ հետխորհրդային մի շարք պետություններում մինչդատական վարույթը, ի տարբերություն անգլոսաքսոնական դատավարության, հետախուզական է, ուստի ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված մոտեցումը համարվում է միակը:⁷

Այս հանգամանքը կարևոր է, որպեսզի հայ իրավակիրառները գիտակցեն, որ Հայաստանի քրեական դատավարությունում ապացույցների թույլատրելիությունն ապացույցի ձևին և ոչ թե բովանդակությանը վերաբերող հատկանիշ է: Եթե քննիչն ապացույցները ձեռք է բերել, օրինակ, քննչական ենթակայության կանոնների խախտմամբ, ապա պետք չէ ենթագիտակցորեն կապ փնտրել քննչական ենթակայության կանոնի խախտման և ապացույցի բովանդակության խաթարման միջև: Այս դեպքում Օրենսդիրը, հիմք ընդունելով ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված մոտեցումը, քննչական ենթակայության կա-

⁶ Недопустимость доказательств в уголовном процессе Российской Федерации и государств англо-американской и романо-германской правовых семей: учебное пособие. Под науч. ред. А. Г. Волеводза. М.: Изд. Прометей, 2022. С. 79-80.

⁷ Ерпылёв И. В., Допустимость доказательств в уголовном процессе России и зарубежных стран. М.: Изд. Юрлитинформ, 2017. С. 56, 90.

նոնների խախտումն ինքնին (անկախ ապացույցի բովանդակության վրա ազդեցությունից) համարել է փաստական տվյալն անթույլատրելի ճանաչելու հիմք:

Ապացույցների թույլատրելիության ֆորմալացված և նյութական մոտեցումները պետք է տարբերել տվյալներն անթույլատրելի ճանաչելու նյութական և ձևական խախտումներից:

Տվյալներն անթույլատրելի ճանաչելու հիմքերը, ըստ մարդու իրավունքներին միջամտելու հետևանքի, կարող են լինել ձևական և նյութական: Տվյալներն անթույլատրելի ճանաչելու ձևական խախտման (օրենքի էական խախտման) դեպքում մարդու իրավունքներին ինքնին (անմիջական) միջամտություն տեղի չի ունենում, այսինքն՝ Օրենսդիրն այս կամ այն նորմի էական խախտումը համարում է տվյալն անթույլատրելի ճանաչելու հիմք՝ անկախ նրանից՝ այդ խախտմամբ մարդու իրավունքներ սահմանափակվել են, թե ոչ: Օրինակ՝ Օրենսդիրը համապատասխան ապացուցողական կամ վարույթային այլ գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից ապացույց (տվյալներ) ձեռք բերելը համարել է ձևական (օրենքի էական) խախտում, քանի որ վարույթային գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից այդ գործողությունը կատարելն ինքնին մարդու որևէ իրավունք չի խախտում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետ): Մինչդեռ նյութական խախտման դեպքում տեղի է ունենում մարդու իրավունքների միջամտություն (օրինակ՝ խոշտանգումների արգելքի խախտում):

1.4. Ապացույցների թույլատրելիության պոզիտիվ և նեգատիվ կանոնները

Օրենսդիրն ապացույցների թույլատրելիության կանոնները կարող է ձևակերպել պոզիտիվ և նեգատիվ ձևերով (այսուհետ՝ պոզիտիվ և նեգատիվ կանոններ): Թույլատրելիության պոզիտիվ կանոններն օրենքի այն դրույթներն են, որոնք ուղղակիորեն *թույլատրում* են որոշակի հանգամանքները հաստատել օրենքով սահմանված կոնկրետ տեսակի ապացույցով:⁸ Թույլատրելիության պոզիտիվ կանոնները իմպլիցիտ (անուղղակիորեն) արգելում են օրենքում նշված հանգամանքները հաստատել մեկ այլ տեսակի ապացույցով: Այսպես՝ թույլատրելիության պոզիտիվ կանոն է այն նորմը, ըստ որի՝ անձի տարիքը թույլատրվում է հաստատել միայն անձնագրով կամ ծննդյան վկայականով: Նման կանոնի առկայության դեպքում անուղղակիորեն արգելվում է անձի տարիքը հաստատել մեկ այլ տեսակի ապացույցով, օրինակ՝ ցուցմունքով:

⁸ Որոշ հեղինակներ ապացույցի թույլատրելիության կանոնների պոզիտիվ ամրագրման ձևը դիտարկում են առավել լայն՝ այն կապելով նաև օրենքով ապացույցի տեսակների (փաստական տվյալների աղբյուրների) սպառիչ ցանկ սահմանելու և ապացույց հավաքելու եղանակներ թվարկելու հետ: Ապացույցի տեսակների և ապացույց հավաքելու եղանակների սպառիչ ցանկը ներկայացվում է որպես ապացույցի թույլատրելիության կանոնի պոզիտիվ ամրագրման ձև, քանի որ դրանով օրենսդիրն ընդգծում է, որ այլ աղբյուրներից կամ այլ եղանակներով ապացույցներ հավաքելն անթույլատրելի է: Այս մասին տե՛ս Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П., Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж. Изд. Воронежского университета, 1995. С. 129.

Թույլատրելիության նեգատիվ կանոններն այն դրույթներն են, որոնք *արգելում են* օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված տվյալներն օգտագործել որպես ապացույց: Թույլատրելիության նեգատիվ կանոն է այն նորմը, ըստ որի՝ բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքի խախտմամբ ձեռք բերված տվյալներն անթույլատրելի են:

Ինչպես նկատում ենք, օրենսդիրը ապացույցի թույլատրելիության կանոնի ամրագրման պոզիտիվ ձևն ընտրելիս շեշտը դնում է միայն կոնկրետ տեսակի ապացույցի օգտագործման *թույլատրելիության* վրա, իսկ նեգատիվ ձևով ամրագրելու դեպքում՝ տվյալի օգտագործման *անթույլատրելիության* վրա:

Ժամանակակից քրեական դատավարության գիտությունը, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարությանը⁹, ընդհանուր առմամբ մոռացության է մատնել թույլատրելիության կանոնները պոզիտիվ և նեգատիվ ձևով ամրագրելու տարանջատումը¹⁰, մինչդեռ այս տարանջատումը հայտնի էր խորհրդային քրեական դատավարությանը: Այսպես՝ խորհրդային նշանավոր դատավարագետ Մ. Ստրոգովիչը նշել է.

«Ապացույցների թույլատրելիության կանոնները հիմնականում նեգատիվ են: Դրանք սահմանում են, թե որ միջոցները, աղբյուրները չեն թույլատրվում օգտագործել փաստերը պարզելու համար: Դրա հետ մեկտեղ ապացույցների թույլատրելիության կանոնները կարող են ունենալ նաև պոզիտիվ բնույթ. օրինակ՝ օրենքով սահմանվում է, որ որոշակի հանգամանքներ հաստատելու համար անհրաժեշտ են կոնկրետ տեսակի ապացույցներ»¹¹:

Խորհրդային դատավարագետները քննադատության են ենթարկել Մ. Ստրոգովիչի այս մոտեցումը¹², որի հետևանքով քրեական դատավարության մասնագետները հետագայում խուսափել են ապացույցների թույլատրելիության՝ պոզիտիվ և նեգատիվ կանոնների բաժանումից: Այնուամենայնիվ, ժամանակակից մասնագետներն արդարացիորեն առաջարկում են «վերակենդանացնել» ապացույցների թույլատրելիության պոզիտիվ և նեգատիվ կանոնների բաժանումը¹³:

Ապացույցի թույլատրելիության պոզիտիվ (թույլատրող) կանոններն ամրագրված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 107-րդ հոդվածի 1-ին մասում, որտեղ թվարկված են

⁹Треушников М. К., Судебные доказательства. М.: Изд. Городец 2004. С. 128: Մեդրյան Ս., Ապացույցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում: Եր.: Արդարադատության ակադեմիա, 2020, էջեր 162-166:

¹⁰Բացառություն են, օրինակ, հետևյալ աշխատանքները՝ Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П., Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж. Изд. Воронежского университета, 1995, Кипнис Н. М., Допустимость доказательств в уголовном водстве. М.: Изд. Юристь, 1995.

¹¹Строгович М. С., Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Изд. Наука, 1968. С. 393-394.

¹²Теория доказательств в советском уголовном процессе. Отв. Ред. Н. В. Жогин, изд. 2-е исп. и доп. М.: Изд. Юридическая литература, 1973. С. 232.

¹³Дикарев И. С., Правила допустимости доказательств с позитивным характером в уголовном процессе // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2019. № 2. С.112-120.

այն հանգամանքները, որոնք թույլատրվում է հաստատել միայն կոնկրետ տեսակի ապացույցով, օրինակ՝ առողջությանը հասցված վնասի բնույթը կամ ծանրության աստիճանը թույլատրվում է հաստատել միայն դատաբժշկական փորձագետի եզրակացությամբ: Այս կանոնից բխում է, որ առողջությանը հասցված վնասի բնույթը կամ ծանրության աստիճանն այլ տեսակի որևէ ապացույցով, օրինակ՝ բժշկական տեղեկանքներով հաստատելն անթույլատրելի է:

Եթե ապացույցի թույլատրելիության կանոնների պոզիտիվ ամրագրման ձևը դիտարկենք առավել լայն՝ այն կապելով նաև ապացույց ձեռք բերելու եղանակների թույլատրման հետ, ապա կարելի է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում իմպլիցիտ (անուղղակի) ամրագրված է ապացույցի թույլատրելիության «պատշաճ սուբյեկտին» վերաբերող պոզիտիվ կանոն, ըստ որի՝ քրեադատավարական կարգավիճակ ունեցող պետական մարմինների (ՀՀ դատարանների, դատախազության, քննչական մարմինների և այլն) ու պաշտոնատար անձանց (դատավորի, դատախազի, քննիչի և այլն) հավաքած ապացույցները թույլատրելի են, եթե այդ մարմինները և անձինք Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով լիազորված են կատարելու համապատասխան ապացուցողական գործողությունները (ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Ապացույցի թույլատրելիության նեգատիվ կանոններն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասում և ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածում:¹⁴ Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նեգատիվ (արգելման) ձևով սահմանված է.

«Հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված կամ արդար դատարանության իրավունքը խաթարող ապացույցի օգտագործումն արգելվում է»:

Իսկ ապացույցի թույլատրելիության կանոնները քրեական վարույթի ո՞ր մասնակիցներին են հասցեագրված (ո՞ր մասնակցի համար է վարքագծի կանոն սահմանում), քրեական վարույթի ո՞ր մասնակիցների վարքագիծը կարող է խախտել այդ կանոնները՝ միայն պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց, թե՛ նաև քրեական վարույթի մասնավոր մասնակիցների:

1.5. Ապացույցի թույլատրելիության սահմանադրական և քրեադատավարական կանոնների հասցեատերը

Քրեական դատավարությունում ապացույցներ հավաքելու հնարավորությամբ օժտված են ոչ միայն պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք, այլ նաև՝ վարույթի մասնավոր մասնակիցները (օրինակ՝ մեղադրյալը կարող է ձեռք

¹⁴ Ապացույցների թույլատրելիության կանոններ պարունակում են նաև այլ օրենքներ: Բանն այն է, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ում խոսվում է ոչ թե քրեադատավարական օրենքի, այլ օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալների անթույլատրելիության մասին, ուստի տվյալները կարող են անթույլատրելի ճանաչվել, եթե դրանք ձեռք են բերվել նաև այլ օրենքների պահանջների խախտմամբ, հատկապես, եթե խոսքն արտավարությանյին փաստաթղթերի մասին է:

բերել փորձագետի կարծիք և եզրակացություն), ուստի պետք է պարզել՝ ապացույցի թույլատրելիության կանոնները հասցեագրված են միայն պետական մարմիններին և պաշտոնատար անձանց, թե՛ նաև վարույթի մասնավոր մասնակիցներին:

Ապացույցի թույլատրելիության *սահմանադրական* կանոնների *միակ* հասցեատերը պետական իշխանությունն է: Նկատի ունենալով, որ սահմանադրական նորմերի հասցեատերը պետությունն է՝ ուստի ապացույցի թույլատրելիության սահմանադրական նորմերի (<< Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասում) հասցեատերերը ևս քրեադատավարական կարգավիճակ ունեցող պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք են: Ապացույցի թույլատրելիության սահմանադրական նորմերը քրեական վարույթի մասնավոր մասնակիցներին հասցեագրված պահանջներ (վարքագծի կանոններ) չեն պարունակում:

Ապացույցի թույլատրելիության *քրեադատավարական* կանոնների *հիմնական* հասցեատերը ևս պետական իշխանությունն է՝ քրեական վարույթի իրավասու հանրային մասնակիցները ու դատարանը: Օրենքով ապացուցողական գործողություններ (բացառությամբ՝ փորձաքննության) կարող են կատարել քննիչը, հետաքննիչը և դատարանը, հետևապես՝ վերջիններս ապացուցողական գործողությունների կատարման կարգին վերաբերող նորմերի հասցեատերեր են:

Քրեական վարույթի մասնավոր մասնակիցը չի կարող խախտել այն նորմերը, որոնց հասցեատերը ինքը չէ: Օրինակ՝ մեղադրյալը << քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված ապացույցի թույլատրելիության կանոնի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի կողմից տվյալներ ձեռք բերելը) հասցեատեր չէ, քանի որ նա որևէ պարագայում քրեական վարույթն իրականացնելու կամ ապացուցողական գործողություններ կատարելու իրավասությամբ օժտված չէ:

Ճիշտ է, վարույթի մասնավոր մասնակիցները կարող են նախաձեռնել ապացույցի առանձին տեսակներ՝ փորձագետի կարծիք և եզրակացություն ստանալու գործընթաց, սակայն օրենքով փորձագետի կարծիք ձեռք բերելու դատավարական կարգ սահմանված չէ, իսկ փորձագետի եզրակացության ստանալու վերաբերյալ Օրենսդիրը սահմանել է մեկ նորմ, որն էլ վերաբերում է փորձաքննություն նախաձեռնելու կապակցությամբ կազմվող փաստաթղթի բովանդակությանը (<< քր. դատ. օր.-ի 253-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Եթե վարույթի մասնավոր մասնակիցների նախաձեռնությամբ փորձագետի կարծիք կամ եզրակացություն ձեռք բերելու կարգ օրենքով նախատեսված չէ, ուստի նրանք պետք է ղեկավարվեն << Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի՝ ազատ գործելու իրավունքով, ըստ որի՝ վարույթի մասնավոր մասնակիցները փորձագետի եզրակացություն կամ կարծիք ձեռք բերելիս ազատ են անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները և չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին:

Վերը նշվածից չպետք է եզրակացնել, որ վարույթի մասնավոր մասնակիցները որևէ պարագայում չեն կարող հանդիսանալ ապացույցի թույլատրելիության

դատավարական որևէ կանոնի հասցեատեր: Վարույթի մասնավոր մասնակիցները համապատասխան տեսակի ապացույց ձեռք բերելիս պետք է պահպանեն ընդհանուր իրավական արգելքները, օրինակ՝ պետք է պահպանեն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի ի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված իրավական արգելքը, ըստ որի՝ փորձագետը չի կարող մասնակցել վարույթին, եթե առկա են օրենքով նշված բացարկի հիմքեր: Եթե վարույթի մասնավոր մասնակիցը փորձագետ ներգրավելիս խախտի դատավարական այս արգելքը, ապա նրա ձեռք բերած՝ փորձագետի եզրակացությունը կամ կարծիքը կհամարվի անթույլատրելի: Մեկ այլ օրինակ՝ վարույթի մասնավոր մասնակիցները վարույթի նյութերին կցելու և հետազոտելու համար ապացույցներ ներկայացնելիս պետք է պահպանեն նաև անհայտ աղբյուրից տվյալների օգտագործման արգելքը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 5-րդ կետ):

Այսպիսով՝ ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրված է ապացույցի թույլատրելիությանը վերաբերող երկու նորմ: Առաջինը ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերող իրավասու սուբյեկտին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության իմպլիցիտ պոզիտիվ կանոն, իսկ երկրորդը ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերելիս մարդու հիմնական իրավունքներին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության էքսպլիցիտ նեգատիվ կանոն:

2. Մարդու հիմնական իրավունքներին վերաբերող թույլատրելիության սահմանադրական կանոնները

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

ՀՀ Սահմանադրության նախկին խմբագրություններում նշվում էր, որ արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը (ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդված, 2005 թ. խմբ. Սահմանադրության 22-րդ հոդված): Այդ ժամանակաշրջաններում գործող նորմերի ձևակերպումն այն աստիճան լայն էր, որ դրա տառացի մեկնաբանության արդյունքում որոշ իրավաբաններ պնդում էին, որ Սահմանադրությունն արգելում է օրենքի ցանկացած խախտման արդյունքում ստացված ապացույցի օգտագործումը: Պարզ է, որ նման ծայրահեղ տառացի մեկնաբանությունը չէր բխում սահմանադրական վերը նշված նորմի իմաստից, քանի որ այն կվտանգեր հանրային շահի վրա հիմնված սահմանադրական այլ արժեքներ:

Պատահական չէ, որ Օրենսդիրը, ճիշտ ընկալելով ապացույցների թույլատրելիության սահմանադրական նորմի իմաստը, արգելում էր այն ապացույցների օգտագործումը, որոնք ձեռք են բերվել ոչ թե օրենքի *ցանկացած* խախտման, այլ օրենքի *էական* խախտման արդյունքում¹⁵:

¹⁵ Խոսքը քննչական և դատավարական գործողությունների կատարման էական կարգի խախտման մասին է (1998 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 105-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

2015 թ. խմբ. Սահմանադրությունը, ի տարբերություն նախորդ խմբագրությունների, էապես սահմանափակել է ապացույցների թույլատրելիության սահմանադրական նորմի գործողության ոլորտը: ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն.

«Հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված կամ արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցի օգտագործումն արգելվում է»:

Սահմանադիրն ապացույցների թույլատրելիության նորմի կիրառության ոլորտը (պաշտպանության ոլորտը) նեղացրել է՝ այն կապելով միայն նյութական խախտման հետ, քանի որ արգելել է միայն այն ապացույցների օգտագործումը, որոնք ձեռք են բերվել հիմնական իրավունքների խախտմամբ կամ խաթարում են արդար դատաքննության իրավունքը: Այս կարգավորումների պարագայում ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասը չի կարող վկայակոչվել այն դեպքերում, երբ դատավարական խախտումը ձևական է, այսինքն՝ դրա հետևանքով մարդու իրավունքներին անմիջական միջամտություն տեղի չի ունենում:

Օրենսդիրը, սահմանադրական այս կարգավորման պարագայում ևս ճիշտ գնահատելով ապացույցի թույլատրելիության ինստիտուտի դատավարական արժեքը, քրեական դատավարությունում պահպանել է թույլատրելիության դատավարական կանոնների պաշտպանության լայն ոլորտը և սահմանել է առավել լայն երաշխիքներ, քան Սահմանադիրը: Այսպես՝ Օրենսդիրը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրել է դրույթներ, որոնք արգելում են ոչ միայն նյութական խախտումների (մարդու հիմնական իրավունքների խախտման), այլ նաև ձևական խախտումների (օրենքի էական այն խախտումներ, որոնք մարդու իրավունքներին անմիջապես չեն առնչվում) արդյունքում ձեռք բերված տվյալների օգտագործումը:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նեգատիվ ձևով ամրագրված է ապացույցի թույլատրելիության երկու կանոն՝

- 1) մարդու հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցի օգտագործումն արգելվում է,
- 2) արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցի օգտագործումն արգելվում է:

2.2. Մարդու հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործման արգելքը

ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում ամրագրված են հիմնական իրավունքները: Եթե ապացույց ձեռք բերելիս խախտվել են հիմնական իրավունքները, ապա տվյալ ապացույցի օգտագործումն արգելվում է, այսինքն՝ հիմնական իրավունքի խախտմամբ ստացված փաստական տվյալը ճանաչվում է անթույլատրելի: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 64-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

յուրաքանչյուր ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք, իսկ 67-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցագործության համար մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի իր ընտրած փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունք: Եթե մեղադրյալին հարցաքննելիս կամ նրա մասնակցության քննչական գործողություն կատարելիս խախտվել է մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը, ապա նրա ցուցմունքը կամ նրա մասնակցությամբ կատարված քննչական գործողության արձանագրությունը, ձեռք բերված իրեղեն ապացույցները չեն կարող օգտագործվել որպես ապացույց, այսինքն՝ այդ տվյալները կճանաչվեն անթույլատրելի:

«Հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցի օգտագործումն արգելվում է» սահմանադրական նորմի հիման վրա Օրենսդիրը քրեական դատավարությունում մարդու սահմանադրական (հիմնական) իրավունքների խախտումը որակել է էական խախտում:

«Ապացույցներ ձեռք բերելիս էական են նաև այն խախտումները, որոնք դրսևորվել են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ռոնահարմամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մաս)»:

2.3. Արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցների օգտագործման արգելքը

«Արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցի օգտագործումն արգելվում է» սահմանադրական նորմի մեկնաբանությունն ավելի բարդ է, քան հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված տվյալների օգտագործման արգելքի մեկնաբանությունն է:

Ես/ս՝ արդար դատաքննության իրավունքը նույնպես հիմնական իրավունք է, պարզապես այն դատավարական բնույթի սահմանադրական իրավունք է, որը կոչված է պաշտպանելու մարդու նյութական բնույթի այլ իրավունքներ: Մակայն արդար դատաքննության իրավունքն իր հերթին պաշտպանության կարիք ունի և այս գործառնությունը վերապահված է «արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցի օգտագործումն արգելվում է» սահմանադրական նորմին:

Քննարկվող արգելքն իմպլիցիտ բովանդակում է մարդու մեկ այլ իրավունք՝ պահանջելու ՀՀ դատարաններից կամ կիսադատական մարմիններից, որ վերջիններս չօգտագործեն արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցներ: Ստացվում է, որ արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող ապացույցները չօգտագործելու մարդու իրավունքը մարդու նյութական իրավունքները պաշտպանող դատավարական իրավունքը պաշտպանող իրավունք է: Այլ կերպ ասած՝ արդար դատաքննության իրավունքի պաշտպանության իրավունքն է (իրավունքի իրավունք է):

Երկրորդ՝ քննարկվող նորմում խոսվում է ոչ թե արդար դատաքննության իրավունքի խախտման, այլ խաթարման մասին: Լեզվաբանական առումով խաթարել նշանակում է ամբողջությամբ խախտել, քայքայել, աղավաղել, քանդել, ավիրել:¹⁶

Քրեական դատավարությունում արդար դատաքննության իրավունքի խախտումները կարող են ունենալ տարբեր դրսևորումներ, ինտենսիվության տարբեր աստիճաններ, օրինակ՝ դատավորի կողմից տեղանքի զննությունը մեղադրյալի բացակայությամբ կատարելը, թեև արդար դատաքննության դատավարական իրավունքի խախտում (միջանտություն) է, սակայն այն իր բնույթով (ինտենսիվությամբ) արդար դատաքննության իրավունքի խաթարում չէ:

Ս. Մեղրյանը, արդար դատաքննության իրավունքը խաթարում ասելով, հասկանում է արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրատարրերից որևէ մեկի (իրավահավասարության, մրցակցության, «զենքերի հավասարության», արդարացիության և այլն) խաթարումը: Նա, որպես արդար դատաքննության իրավունքի խաթարման օրինակ, նշում է այն վկայի ցուցմունքի օգտագործումը, որը չի կարողանում հստակորեն նշել իր իրազեկության աղբյուրը: Վկայի հարցաքննության ժամանակ տվյալների ներկայացման (ստացման) ընթացքում անձի հիմնարար իրավունքների խախտման փաստ չի արձանագրվում, սակայն դրա օգտագործումը (վճռի հիմքում դնելը) խաթարում է արդար դատաքննության իրավունքն այնքանով, որքանով մյուս կողմն օբյեկտիվորեն գրկվում է վկայի ցուցմունքի արժանահավատությունն առերես հարցաքննությամբ կամ իրազեկվածության աղբյուրի ստուգմամբ պարզելու հնարավորությունից:¹⁷

Ընդհանուր առմամբ համաձայնելով հեղինակի հետ՝ ավելացնենք, որ վկայի (որը չի կարողանում նշել իր իրազեկության աղբյուրը) ցուցմունքը օգտագործելը կխաթարի արդար դատաքննության իրավունքը, եթե վերջինիս հաղորդած տեղեկությունները վարույթի համար ունեն էական կամ վճռական նշանակություն: Եթե այդ վկան հաղորդել է վարույթի համար ոչ էական տվյալներ, ապա դատարանի կողմից դրանք օգտագործելը չի կարող հասնել արդար դատաքննության իրավունքի խաթարման աստիճանի: Նման տվյալների օգտագործումը կարող է խախտել դատավարական օրենքով նախատեսված որևէ արգելք:

Քրեական դատավարությունում արդար դատաքննության իրավունքի խաթարման օրինակ է, երբ մինչդատական վարույթի ընթացքում ապացույցները հավաքել է տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող անձը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի խախտում), սակայն դատարանը, անտեսելով այս խախտումը, հետազոտում և օգտագործում է

¹⁶ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան: Հրայր Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ: Հայկական ՄՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Եր.: 1972, էջ 462, Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան: «Հայաստան», Եր.: 1976, հատոր 1, էջ 554:

¹⁷ Մեղրյան Ս., Ապացուցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում: Եր.: Արդարադատության ակադեմիա, 2020, էջ 159-160:

(դատավճռի հիմքում է դնում) ոչ պատշաճ քննիչի ձեռք բերած *բազմաթիվ* ապացույցները (ապացուցողական գործողության արձանագրություններ, իրեղեն ապացույցներ, արտավարության փաստաթղթեր և այլն): Դատարանի կողմից նման քանակի ապացույցների օգտագործումը խաթարում է արդար դատաքննության իրավունքի օրինականության տարրը: Օրինական չէ այն արդարադատությունը, որն առավելապես հիմնված է քննություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից (ըստ էության << Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջները խախտմամբ) ձեռք բերված *բազմաքանակ* ապացույցների վրա:

Ճիշտ է, ոչ իրավասու քննիչի կողմից ապացույց հավաքելն ինքնին մարդու հիմնական իրավունքների խախտում չէ¹⁸, սակայն դատարանի կողմից այդ ծավալի ապացույցների օգտագործումը խաթարում է արդար դատաքննության իրավունքը:

*Երրորդ*¹⁹ նախորդ օրինակից պարզ է դառնում, որ արդար դատաքննության իրավունքը խաթարող վարքագիծ կարող է դրսևորել ոչ թե քննիչը կամ հետաքննիչը, այլ դատարանը (կիսադատական մարմինները): Քննություն կատարելու իրավասություն չունեցող քննիչը, ապացույցներ հավաքելով և դրանք օգտագործելով, ինքնին չի խաթարում արդար դատաքննության իրավունքը: Քննիչն այս իրավիճակում խախտում է ոչ թե << Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, այլ << քր. դատ. օր.-ի 210-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջը (քննչական գործողությունը կատարում է տվյալ վարույթով քննչական գործողություն կատարելու իրավասություն ունեցող քննիչը), որի պարագայում նրա ձեռք բերած տվյալները << քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի հիման վրա (օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվում այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից) պետք է անթույլատրելի ճանաչվեն:

Եթե դատարանն անտեսում է քննիչի կողմից << քր. դատ. օր.-ի 210-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջի խախտումը և ոչ իրավասու քննիչի ձեռք բերած բազմաթիվ ապացույցները (տվյալները) անթույլատրելի ճանաչելու փոխարեն օգտագործում է դրանք, ապա դրանով խաթարում է արդար դատաքննության իրավունքը:

¹⁸ Սահմանադրագետների մեկ այլ խումբ կարծում է, որ իրավասություն չունեցող քննիչի կողմից քննչական գործողություններ կատարելը ինքնին հանգեցնելու է արդար դատաքննության իրավունքի խաթարման, քանի որ անձի իրավունքների նկատմամբ ցանկացած միջամտություն պետք է տեղի ունենա օրենքով և օրենքի հիման վրա, ուստի արդար դատաքննության իրավունքը ենթադրում է, որ քննությունը պետք է իրականացնեն օրենքով այդ իրավասությունն ունեցող մարմինները և պաշտոնատար անձինք:

3. Պատշան սուբյեկտին վերաբերող թույլատրելիության սահմանադրական և քրեադատավարական կանոնները

3.1. Ընդհանուր դրույթներ

Քրեական դատավարությունում լայն ճանաչում է ստացել ապացույցների թույլատրելիության «չորս պատշանի» դոկտրինը¹⁹:

Ապացույցի թույլատրելիությունը որոշելիս պետք է պահպանել «չորս պատշանի» կանոնները՝

- 1) ապացույցը ձեռք բերող պատշան սուբյեկտ,
- 2) ապացույցի ձեռքբերման պատշան աղբյուր,
- 3) ապացույցի ձեռքբերման պատշան եղանակ,
- 4) ապացույցի ձեռքբերման պատշան դատավարական կարգը:

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում իմպլիցիտ ամրագրված ապացույցի թույլատրելիության պոզիտիվ կանոնը վերաբերում է ապացույց ձեռք բերող պատշան սուբյեկտին, ըստ որի՝ քրեադատավարական կարգավիճակ ունեցող պետական մարմինների (ՀՀ դատարանների, դատախազության, քննչական մարմինների և այլնի) ու պաշտոնատար անձանց (դատավորի, դատախազի, քննիչի և այլնի) հավաքած ապացույցները թույլատրելի են, եթե այդ մարմինները և անձինք Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով լիազորված են՝ կատարելու համապատասխան ապացուցողական գործողությունները (ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

3.2. Պատշան սուբյեկտի սահմանադրական կանոնը

3.2.1. «Ապացույց» հավաքելու *ultra vires*²⁰ ակտերը և օրինականության սահմանադրական սկզբունքը: Ապացույց ձեռք բերող պաշտոնատար անձը պատշան սուբյեկտ է, եթե օրենքով օժտված է տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու (քննություն կատարելու) կամ տվյալ վարույթով ապացուցողական գործողություն կատարելու իրավասությամբ:

Պատշան սուբյեկտի կանոնը վերաբերում է օրինականության սահմանադրական սկզբունքին, ըստ որի՝ պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով (ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Եթե, օրինակ, պաշտոնատար անձը (քննիչը) օժտված չէ տվյալ քրեական վարույթով ապացուցողական գործողություններ կատարելու առարկայական կամ տարածքային իրավասությամբ, սակայն կատարում է ապա-

¹⁹ Кипнис Н. М., Допустимость доказательств в уголовном водстве. М.: Изд. Юристь, 1995, Ղամբարյան Ա., Ապացույցների թույլատրելիությունը քրեական դատավարությունում (մինչդատական վարույթ): Եր.: «Եգես», 2004, Մելքոնյան Դ., Քրեական գործով ապացույցներն անթույլատրելի ճանաչելու հիմքերը և դատավարական կարգը: Իրավ. գիտ. թեկնած. ստեղծագործություն: Եր.: 2006:

²⁰ Ultra vires – լիազորություններից, իրավասություններից դուրս:

ցուցողական գործողություններ և հավաքում ապացույցներ, ապա խախտում է նաև ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջը: Պետականագիտական տեսանկյունից նկարագրված իրավիճակը *ultra vires* (իր լիազորությունների սահմաններից դուրս) ակտերի (ապացույց հավաքելու մասին որոշումների, գործողությունների) մասին է:

Ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորության բացակայության պայմաններում ապացույց հավաքելու հարցը ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի լույսի ներքո դիտարկելիս պետք է տարանջատել *ultra vires* ակտերի՝ պետական մարմնի և պաշտոնատար անձի հարթությունները:

3.2.2. *Ultra vires* ակտերը պետական մարմնի հարթությունում:

Մինչդատական քրեական վարույթին մասնակցում են տարբեր պետական մարմինների (ՀՀ դատախազություն, քննչական մարմիններ, ոստիկանություն և այլն) աշխատակիցներ: Այդ մարմիններից ոչ բոլորն են օժտված նախաքննություն կատարելու կամ համապատասխան ապացուցողական գործողություն կատարելու (ապացույց հավաքելու) լիազորությամբ, իսկ եթե օժտված են ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությամբ, ապա այդ լիազորությունը ոչ բոլոր դեպքերում կամ իրավիճակներում կարող են իրացվել (այդ լիազորության իրականացման համար անհրաժեշտ են օրենքով սահմանված փաստակազմ):

Պետական մարմնի հարթությունում հնարավոր է *ultra vires* ակտերի մի քանի իրավիճակ:

Իրավիճակ առաջին՝ տվյալ պետական մարմինն ընդհանրապես օժտված չէ քննություն կատարելու գործառնությամբ և ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությամբ: Օրինակ՝ ՀՀ դատախազությունը նախաքննություն կատարելու գործառնությամբ և քննչական գործողություն կատարելու լիազորությամբ օժտված չէ: Եթե դատախազությունն ընդհանրապես օժտված չէ քննություն կատարելու գործառնությամբ, ապա նրա աշխատակիցները (դատախազները) որևէ պարագայում չեն կարող իրացնել ապացույց հավաքելու լիազորություն: Նույնիսկ քրեական դատավարության՝ դատարանում մեղադրանք հարուցելու հարցի լուծման փուլի ժամանակ, երբ հսկող դատախազը ձեռք է բերում վարույթն իրականացնող մարմնի կարգավիճակ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետ), օժտված չէ ապացույց հավաքելու լիազորությամբ: Եթե դատախազը փաստացի կատարի ապացուցողական գործողություն, ապա նրա որոշումները և գործողությունները պետական մարմնի հարթությունում կհամարվեն *ultra vires* ակտեր:

Իրավիճակ երկրորդ՝ պետական մարմինն օժտված է նախաքննություն կատարելու գործառնությամբ և ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությամբ, սակայն այդ գործառնությունները և լիազորությունները սահմանա-

փակված են օրենքով նշված կոնկրետ հանցագործություններով (առարկայական իրավասություն): Դատավարական տերմինաբանությամբ ասած՝ պետական մարմնի՝ նախաքննություն կատարելու գործառնությունը և ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությունը սահմանափակված են առարկայական քննչական ենթակայության՝ օրենսդրական կանոններով: Օրինակ՝ ՀՀ քննչական կոմիտեն (նրա քննիչը) առարկայական քննչական ենթակայության կանոններով որոշված սահմաններում օժտված է նախաքննություն (ապացուցողական գործողություններ) կատարելու գործառնությամբ (լիազորությամբ), սակայն ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը կիսախտվի, եթե ՀՀ քննչական կոմիտեն դուրս գա իր առարկայական իրավասության սահմաններից և նախաքննություն կատարի մեկ այլ քննչական մարմինների իրավասության մեջ մտնող գործով: Այս պարագայում նրա որոշումները և գործողությունները պետական մարմնի հարթությունում կհամարվեն *ultra vires* ակտեր:

Պետական մարմնի հարթությունում օրինական լիազորության բացակայության պայմաններում փաստական տվյալներ հավաքելն այն աստիճանի աղաղակող (ակնառու) խախտմամբ կատարված ակտ է, որ այդ խախտումներն անգոյացնում (ոչնչացնում) են այդ պետական մարմնի կատարած «քննչական» գործողությունը և դրա հետևանքները («ապացույցները»):

Համեմատության համար նշենք, որ վարչական իրավունքում առկա է վարչական մարմինների ակտերի իրավաչափության ստուգման «inexistence»²¹ չափանիշը, որը վերաբերում է վարչական գործողության գոյություն չունենալուն: Վարչական իրավունքի մասնագետները նշում են, որ առանձին ոլորտներ այն աստիճան կարևոր են, որ դրանց խախտումը կասկածի տակ է դնում ենթադրյալ գործողության կամ որոշման բուն գոյությունը: Դրա օրինակ է ոչ պատշաճ անձի կամ լիազորություն չունեցող անձի կողմից որոշում կայացնելը²²: Օրինակ՝ ՀՀ վարչական իրավունքում ոչ իրավասու վարչական մարմնի կողմից վարչական ակտ ընդունելը համարվում է ակնառու կոպիտ խախտում և այդ ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմք («Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

3.2.3. *Ultra vires* ակտերը պաշտոնատար անձի հարթությունում

Նախաքննություն կատարելու կամ առանձին ապացուցողական գործողություն կատարելու իրավասություն ունեցող պետական մարմնի աշխատակիցները (պաշտոնատար անձինք) ոչ բոլոր դեպքերում ունեն նախաքննություն կամ ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորություն: Նրանց՝ ապացույց հավաքելու լիազորության ծագման համար պետք է առկա լինեն օրենքով

²¹ Inexistence - գոյություն չունեցող:

²² Ст'ю Галлиган Д., Полянский В. В., Старилов Ю. Н., Административное право: история развития и основные современные концепции. М.: Изд. Юристъ, 2002. էջեր 334-341:

սահմանված որոշակի պայմաններ, իրավաբանական փաստեր (նախաքննություն կատարելու հանձնարարություն, քննչական գործողություն կատարելու հանձնարարություն և այլն):

Պաշտոնատար անձի հարթությունում հնարավոր է *ultra vires* ակտերի մի քանի իրավիճակ:

Իրավիճակ առաջին՝ պետական համապատասխան մարմինը (օրինակ՝ քննչական մարմինը) տվյալ հարցերի (առարկայի) շրջանակներում օժտված է նախաքննություն կատարելու կամ ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությամբ, սակայն այդ մարմնի աշխատակիցը (օրինակ՝ քննիչը) հանրային իրավական կարգավիճակ է ձեռք բերել սահմանադրական իրավունքի և վարչական իրավունքի նորմերի էական խախտումներով:

Եթե կոնկրետ վարույթով պարզվի, որ տվյալ քննիչը պաշտոնի է նշանակվել կեղծ փաստաթղթերի հիման վրա կամ նշանակման կարգի այլ էական խախտմամբ, ապա նա չի կարող կոնկրետ վարույթով իրականացնել դատավարական գործառնություններ: Օրենքի խախտմամբ նշանակված պաշտոնատար անձինք կոնկրետ վարույթով պատշաճ սուբյեկտ չեն, ուստի նրանց ակտերը չեն կարող վավեր համարվել:²³

Իրավիճակ երկրորդ՝ իրավասու պետական մարմնի՝ օրենքով սահմանված կարգով նշանակված պաշտոնատար անձանց լիազորությունը սահմանափակված է տարածքային գործոնով (տարածքային իրավասություն), սակայն պաշտոնատար անձն ապացուցողական գործողություններ է կատարել տարածքային իրավասության սահմաններից դուրս: Օրինակ՝ «Քննչական կոմիտեի Կոտայքի մարզային քննչական վարչության քննիչն օժտված է տարածքային քննչական ենթակայության կանոններով որոշված հարցերով վարույթ իրականացնելու և ապացուցողական գործողություններ կատարելու լիազորությամբ: «Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը կիսախտվի, եթե «Քննչական կոմիտեի Կոտայքի քննչական վարչության քննիչը դուրս գա իր տարածքային իրավասության սահմաններից և նախաքննություն կատարի «Քննչական կոմիտեի Գեղարքունիքի քննչական վարչության քննիչի իրավասության մեջ մտնող գործերով:

Իրավիճակ երրորդ՝ համապատասխան պաշտոնատար անձը կոնկրետ վարույթով օժտված չէ նախաքննություն կատարելու կամ ապացուցողական գործողություններ կատարելու իրավասուբյեկտությամբ: Օրինակ՝ հետաքննիչը գաղտնի քննչական գործողություն կատարելու իրավասուբյեկտություն է ձեռք բերում բացառապես քննիչի հանձնարարության հիման վրա («Չ քր. դատ. օր.-ի 188-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Եթե հետաքննիչը գաղտնի քննչական գործողություն է կատարել քննիչի հանձնարարության բացակայության պայմաններում, ապա նրա որոշումները և գործողությունները *ultra vires* ակտեր են:

²³ Տե՛ս Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Թաղևոսյան Ա., Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (օրենսդրությունը, սկզբունքները և սուբյեկտները): Գիտաուսումնական ձեռնարկ / Գիտ. իսբ. Ա. Ղամբարյան. Եր.: Տիգրան Մեծ, 2024.

Մեկ այլ օրինակ՝ քննիչը կոնկրետ վարույթով նախաքննություն կատարելու իրավասությունները է ձեռք բերում քննչական մարմնի ղեկավարի՝ նախաքննություն կատարելու հանձնարարության հիման վրա (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի): Եթե քննիչը նախաքննություն է կատարել քննչական մարմնի ղեկավարի համապատասխան հանձնարարության բացակայության պայմաններում, ապա նրա որոշումները և գործողությունները *ultra vires* ակտեր են:

Պաշտոնատար անձի հարթությունում «ապացույց» հավաքելու *ultra vires* ակտերը հնարավոր են բազմաթիվ այլ պատճառներով, օրինակ՝ քննիչն ընդգրկված չէ քննչական խմբում:

Ի տարբերություն պետական մարմինների հարթությունում *ultra vires* ակտերի, որոնք հիմնականում ակնառու (աղաղակող) խախտումներ են՝ պաշտոնատար անձանց հարթությունում ակտերի *ultra vires* լինելու փաստը կարիք ունի համակողմանի ուսումնասիրության: Օրինակ՝ երբեմն կոնկրետ վարույթով տարածքային քննչական ենթակայության կանոնները հնարավոր չէ հստակ և միանշանակորեն որոշել, ուստի եթե քննիչը նման իրավիճակում գործել է բարեխիղճ, ապա նրա կողմից կատարված քննչական գործողությունների արդյունքները (ապացույցները) չպետք է համարել անվավեր (անթույլատրելի), նույնիսկ եթե հետագայում (*post factum*) հաստատվի, որ այդ գործողությունների կատարումը դուրս է եղել նրա տարածքային լիազորությունների սահմաններից:

3.3 Պատշաճ սուբյեկտի քրեադատավարական կանոնները

3.3.1. Պատշաճ սուբյեկտի կանոնի դատավարական խախտումները

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին և 2-րդ կետերում ամրագրված են պատշաճ սուբյեկտի կանոնի խախտմանը վերաբերող երեք նորմ: Այսպես՝ օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվում այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել՝

- 1) տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից,
- 2) համապատասխան ապացուցողական կամ վարույթային այլ գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից,
- 3) բացարկյալ ենթակա անձի էական մասնակցությամբ, եթե նա իմացել է կամ ողջամտորեն պետք է իմանար վարույթին իր մասնակցությունը բացառող հանգամանքների առկայության մասին:²⁴

Քրեական վարույթն իրականացնող անձինք են քննիչը, դատախազը և դատարանը, սակայն վարույթն իրականացնող այս մարմիններից ապացույցներ կարող են հավաքել միայն քննիչը և դատարանը: Դատախազը դատարանում

²⁴ Այն հարցը, թե վերջին կանոնը վերաբերում է միայն գործողությունների մասնակիցներին, թե նաև ապացուցողական գործողություն կատարող անձին (տվյալ ձեռք բերող քննիչին, հետաքննիչին կամ դատարանին), կներկայացվի հաջորդիվ:

մեղադրանք հարուցելու հարցի լուծման փուլում թեև վարույթն իրականացնող մարմին է, սակայն ապացույց հավաքող սուբյեկտ չէ:

Քննչական մարմնի ղեկավարը վարույթն իրականացնող մարմին չէ, ուստի նրա կողմից փաստացի նախաքննություն կատարելը կամ քննչական գործողություն կատարելը կիսախտի ապացույցի թույլատրելիության պատշաճ սուբյեկտի կանոնը, իսկ նրա հավաքած տվյալները կհամարվեն օրենքի էական խախտմամբ ձեռք բերված և կճանաչվեն անթույլատրելի:

3.3.2. Տվյալ վարույթն իրականացնելու իրավասության բացակայությունը

3.3.2.1. *Վարույթ նախաձեռնելու արձանագրության բացակայությունը*: Քննիչը քրեական վարույթ իրականացնելու իրավասություն կարող է ձեռք բերել քրեական վարույթ նախաձեռնելու (քրեական վարույթ նախաձեռնելու մասին արձանագրություն) պարագայում: Եթե քննիչը նախաքննության ընթացքում այլ ենթադրյալ հանցանք կատարելու փաստ է հայտնաբերում, ապա պարտավոր է նախաձեռնել նոր քրեական վարույթ (<< քր. դատ. օր.-ի 178-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):²⁵

Քրեական վարույթ նախաձեռնելու բացակայության պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են տվյալ վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում են անթույլատրելի:²⁶

Քննիչը քրեական վարույթ իրականացնելու իրավասություն կարող է ձեռք բերել, եթե քրեական վարույթը նախաձեռնվել է քննիչի կողմից, քանի որ քրեական վարույթ նախաձեռնելու պարտականության միակ կրողը քննիչն է: Եթե քրեական վարույթը նախաձեռնվել է ոչ պատշաճ սուբյեկտի, օրինակ՝ հետաքննիչի կամ դատախազի կողմից, ապա դա նշանակում է, որ կատարվել է *ultra vires* գործողություն:

Եթե քննիչը քրեական վարույթ նախաձեռնելու *ultra vires* արձանագրության հիման վրա ձեռնամուխ լինի նախաքննության կատարմանը, ապա դրանով քրեական վարույթին կհասցնի անդառնալի վնաս: Օրինականության ռեժիմի

²⁵ Վերը նշվածը չի վերաբերում նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով նախնական վարույթով քննություն կատարելուն, որի համար պահանջվում է ոչ թե քրեական վարույթ նախաձեռնելու մասին արձանագրություն, այլ դատախազի հանձնարարությունն (<< քր. դատ. օր.-ի 405-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

²⁶ Օրենսդիրը միայն *sui generis* (ինքնատիպ) իրավիճակում է թույլատրել մինչև քրեական վարույթ սկսելը (եթե քրեական վարույթի սկիզբը համարենք միայն հաղորդում ստանալու ձևով ամերևույթ հանցանքի մասին տեղեկանալը) կատարել ամառնձին վարույթային գործողություններ: Օրինակ՝ հետաքննիչը հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի ակայության դեպքում կատարում է ձերբակալում և դրան ուղեկցող անձնական խուզարկություն՝ այդ մասին անհապաղ հայտնելով իրավասու դատախազին (<< քր. դատ. օր.-ի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ):

տեսանկյունից պետական մարմնի *ultra vires* ակտերը չեն կարող առաջացնել իրավական հետևանքներ: Դատախազի լիազորությունների վերազանցմամբ կազմված արձանագրությունը չի կարող փաստել նախաքննության սկիզբը, իսկ եթե փաստացի առաջացրել է նախաքննություն, ապա նման նախաքննությունը ի սկզբանե կհամարվի «վիրուսով վարակված», որի հանգրվանը լինելու է քրեական վարույթը կարճելու որոշումը:²⁷

Քրեական վարույթ նախաձեռնելու *ultra vires* արձանագրության պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են կոնկրետ վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում են անթույլատրելի:

3.3.2.2. *Քննչական ենթակայության կանոնների սկնառու խախտումը*: Քննիչը քրեական վարույթ իրականացնելու իրավասություն կարող է ձեռք բերել բացառապես քննչական ենթակայության կանոնների սահմաններում: Քննչական ենթակայության կանոնները, ըստ էության, այնպիսի դրույթներ են, որոնք քննիչին օժտում են տվյալ վարույթով ապացույցներ հավաքելու (նախաքննություն կատարելու) իրավասությամբ: «Վարույթը (գործը) ենթակա է քննչական մարմնի քննիչին» ձևակերպումը հավասարազոր է «քննչական մարմնի քննիչը տվյալ վարույթով իրավասու է իրականացնել նախաքննություն» ձևակերպմանը: Եթե քննիչը առարկայական, անհատական կամ տարածքային քննչական ենթակայության կանոնների խախտմամբ կատարում է նախաքննություն, ապա դա նշանակում է, որ նա տվյալները հավաքել է առարկայական, անհատական և տարածքային իրավասության սահմաններից դուրս:

Օրենսդիրը տարբեր հարաբերություններ կարգավորող նորմերում հետևողականորեն շեշտում է քննչական ենթակայության կանոնները պահպանելու անհրաժեշտությունը: Այսպես՝

1) Օրենսգրքով նախատեսված աղբյուրից առերևույթ հանցանքի մասին պատշաճ հաղորդում ստանալու յուրաքանչյուր դեպքում դատախազը, օրենսգր-

²⁷ *Ultra vires* քրեական վարույթ նախաձեռնելը՝ որպես քրեական վարույթը կարճելու հիմք, օրենքով նախատեսված չէ, ինչը պետք է համարել օրենսդրական բաց, որը կարելի է լրացնել քննարկվող իրավիճակին նման մեկ այլ հարաբերություն կարգավորող նորմն անալոգիայի կարգով կիրառելու ճանապարհով: Խոսքը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի մասին է, ըստ որի՝ քրեական հետապնդումը դադարեցվում է, եթե վարույթը նախաձեռնվել է օրենսգրքով չնախատեսված աղբյուրից ստացված տեղեկության հիման վրա: Տարբերակներից մեկն այն է, որ *ultra vires* արձանագրության հիման վրա իրականացված նախաքննությունը գնահատվում է ինքնին ապօրինի, որի հետևանքով բոլոր ապացույցները ճանաչվում են անթույլատրելի: Մեղադրանքը հիմնավորող ապացույցների բացակայության պայմաններում այդ վարույթը կկարճվի քրեական օրենսգրքով նախատեսված որևէ հանցանքի բացակայությունը հաստատելու հիմքով (ՀՀ քր. օր.-ի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Այս մասին տե՛ս Դամբարյան Ա., Քրեական վարույթ նախաձեռնելը (գիտազործնական մեկնաբանություններ): Եր.: Տիգրան Մեծ, 2022, էջեր 85-86:

քով սահմանված **քննչական ենթակայության կանոններին համապատասխան**, այն վերահասցեագրում է իրավասու քննչական մարմնի ղեկավարին՝ քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցը լուծելու համար (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 178-րդ հոդվածի 1-ին մաս),

2) ՀՀ քննչական կոմիտեի և հակակոռուպցիոն կոմիտեի քննիչները նախաքննությունը կատարում են **իրենց իրավասության սահմաններում** (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 180-րդ հոդվածի 1-ին մաս),

3) վերադաս դատախազն իր որոշմամբ, օրենսգրքով սահմանված **քննչական ենթակայության կանոններին համապատասխան**, վարույթը փոխանցում է նախաքննության մեկ այլ մարմնի՝ համակողմանի և անաչառ նախաքննությունն ապահովելու նպատակով (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետ),

4) եթե քրեական վարույթ նախաձեռնած քննիչը, օրենսգրքով սահմանված **քննչական ենթակայության կանոններին համապատասխան**, իրավասու չէ նախաքննություն կատարելու, ապա նա քրեական վարույթ նախաձեռնելու մասին արձանագրությունն ուղարկում է հսկող դատախազին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 178-րդ հոդվածի 6-րդ մաս),

5) քննչական խմբի ղեկավար կարող է նշանակվել այն նախաքննության մարմնի քննիչը, որին **օրենսգրքի 181-րդ հոդվածի (առարկայական քննչական ենթակայության) կանոններով** վերապահված է նախաքննության կատարումը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 184-րդ հոդվածի 1-ին մաս):²⁸

Եթե պետությունը քննչական ենթակայության հարցերի կարգավորումը բերել է օրենքի դաշտ, ապա պետական մոտեցումը քննչական ենթակայության

²⁸ Մինչև 2021 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի ընդունումը թե՛ դատախազները և թե՛ դատավորները տարբեր մտացածին պատճառաբանություններով շրջանցում էին քննչական ենթակայության կանոնները խախտելու հիմքով փաստական տվյալները (ապացույցները) անթույլատրելի ճանաչելու հարցերը: 2007 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետում կատարված փոփոխությամբ Օրենսդիրը փորձեց դատախազի՝ գործը նախաքննության մի մարմնից մյուսին հանձնելու լիազորությունը սահմանափակել քննչական ենթակայության կանոններով, սակայն դատախազները, չցանկանալով կորցնել իրենց ազդեցության կարևոր լծակներից մեկը, չինազանդվեցին օրենքի կարգավորմանը և երկար տարիներ շարունակեցին 1998 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետը մեկնաբանել այնպես, իբրև թե այդ հոդվածում ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 190-րդ հոդվածի (քննչական ենթակայությունը) վկայակոչմամբ ընդամենը հստակեցվել են նախաքննության այն մարմինները, որոնցից դատախազը կարող էր գործը վերցնել և հանձնել մյուսին: Թեև նման մեկնաբանությունը որևէ քննադատության չէր դիմանում, սակայն ՀՀ դատախազությունը, ՀՀ դատավորների թողտվությամբ, շարունակում էր քննչական ենթակայության կանոններին հակադրվելով, գործերը նախաքննության մի մարմնից հանձնել մյուսին:

Օրենսդիրը քննչական ենթակայության կանոնները պահպանելու հարցում իր դիրքորոշումն առավել հստակ արտահայտեց 2021 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ով և հետևողականորեն սահմանեց քննչական ենթակայության կանոնները պահպանելու հրամայականը: Այս մասին տե՛ս Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Դատախազական անհնազանդություն քննչական ենթակայության նկատմամբ (օրենսդրի լռությունը և դատավորի թողտվությունը), ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 2021, № 1 (101), էջեր 7-40:

կանոնները խախտելու բացասական հետևանքների վերաբերյալ պետք է լինի խիստ և հետևողական:

Դոկտրինում լայն ճանաչում է ստացել այն մոտեցումը, որ քննչական ենթակայության կանոնների խախտմամբ ձեռք բերված նյութերը համարվում են ոչ պատշաճ սուբյեկտի կողմից ձեռք բերված, որոնք չեն կարող օգտագործվել որպես ապացույց²⁹:

Քննչական ենթակայության կանոնների ակնառու խախտման պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են կոնկրետ վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում անթույլատրելի:

3.3.2.3 Նախաքննություն կատարելու հանձնարարության բացակայությունը: Քննիչը քրեական վարույթ իրականացնելու իրավասություն կարող է ձեռք բերել, եթե առկա է քննչական մարմնի ղեկավարի՝ նախաքննություն կատարելու մասին հանձնարարությունը: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն.

«Քննչական մարմնի ղեկավարը նախաքննության կատարումը հանձնարարում է իր անմիջական ենթակայության ներքո գործող քննիչին»:

Քննչական մարմնի ղեկավարի այս լիազորության դատավարական արժեքը էապես բարձրացել է, քանի որ դարձել է կոնկրետ վարույթով պատշաճ քննիչի նույնականացման միակ հիմքը: Օրենքով «գործը քննիչի վարույթ ընդունելու մասին» որոշում այլևս նախատեսված չէ, ուստի առավել քան ակնհայտ է, որ քննիչի՝ կոնկրետ վարույթով նախաքննություն կատարելու իրավասուբյեկտության ծագման հիմքը քննչական մարմնի ղեկավարի նախաքննություն կատարելու հանձնարարությունն է: Այս լիազորության իրականացման հարցում պետք է լինել ուշադիր:

Քննարկվող լիազորության կրողը քննիչի անմիջական վերադասն է, ուստի գործնականում այդ լիազորության իրականացման կառուցակարգը հետևյալն է. քննչական մարմնի ստորաբաժանման պետը, օրինակ՝ մարզային քննչական վար-

²⁹ Сильнов М. А., Вопросы обеспечения допустимости доказательств в уголовном процессе (досудебные стадии). М.: Изд. МЗ-Пресс, 2001. С. 86, Защита по уголовному делу: пособие для адвокатов / Под ред. Е. Ю. Львовой. М: Изд. Юристъ, 1999. С. 45, Костенко Р. В., Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств. М.: Изд. Юрлитинформ, 2006. С. 76, Уголовно-процессуальное право Российской Федерации // в 2 ч. Часть 1; под ред. Г. М. Резника. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юрайт, 2019. С. 224, Барыгина А. А., Доказывание в уголовном процессе: допустимость доказательств: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юрайт, 2019. С. 68-69, Ерпылёв И. В., Допустимость доказательств в уголовном процессе России и зарубежных стран. М.: Изд. Юрлитинформ, 2017. С. 59, Костенко Р. В., Кравченко М. Е., Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: монография. М.: Изд. Юрлитинформ, 2018. С. 58, Դամբարյան Ա., Դազարյան Ա., Քննչական ենթակայությունը և ընդդատությունը (գիտագործնական մեկնարանություններ), Եր.: Մազադարթ, 2023, էջեր 56-65:

չության պետը (այսուհետ՝ Վարչության պետ) հիմնականում մակագրության ձևով հանձնարարություն է տալիս համապատասխան տեղակալին կամ բաժնի պետին (որն ունի անմիջական ենթակա քննիչներ) *կազմակերպել* նախաքննությունը (չփոթել քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցը լուծելու և նախաքննություն կատարելու հանձնարարության հետ), իսկ վերջիններս քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցի լուծումը և նախաքննության կատարումը (այսուհետև կնշվի նախաքննություն կատարել, որը ներառում է նաև քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցի լուծումը) հանձնարարում է իր անմիջական ենթակայության ներքո գործող որևէ քննիչի:

Վարչության պետը պետք է հստակ գիտակցի, թե ինչ հանձնարարություն է տալիս. նա հանձնարարում է իր տեղակալին *կազմակերպել* նախաքննություն³⁰, թե՛ *կատարել* նախաքննություն: Եթե վարչության պետն իր տեղակալին հանձնարարում է կատարել նախաքննություն, ապա այս պարագայում նա դառնում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված լիազորության կրողը, իսկ իր տեղակալը՝ իր անմիջական ենթակայության ներքո գործող քննիչ, որը պետք է կատարի նախաքննություն: Վարչության պետի կողմից իր տեղակալին նախաքննություն *կատարելու* հանձնարարության դեպքում տեղակալը չի կարող նախաքննության կատարումը վերահանձնարարել իրեն անմիջական ենթակայության ներքո գործող քննիչին:

Քննիչը որևէ դեպքում չի կարող շրջանցել քննչական մարմնի ղեկավարին և նրա փոխարեն կոնկրետ դեպքով ինքն իրեն (փաստացի գործողություններով) վերապահել նախաքննություն կատարելու լիազորություն. դա քննչական մարմնի ղեկավարի բացառիկ իրավասությունն է³⁰: Նախաքննության ընթացքում ենթադրյալ այլ հանցագործության հատկանիշներ հայտնաբերելու դեպքում քննիչը պետք է կազմի ոչ թե վարույթ նախաձեռնելու արձանագրություն, այլ հանցագործության մասին հաղորդում և այն ուղարկի քննչական մարմնի ղեկավարին, իսկ վերջինս էլ որոշի, թե որ քննիչին հանձնարարել վարույթ նախաձեռնել և նախաքննություն կատարել³¹: Եթե քննիչը ենթադրյալ այլ հանցանքի հայտնաբերման դեպքում իր նախաձեռնած վարույթով նաև ձեռնամուխ լինի նախաքննության կատարմանը, ապա դրանով իսկ նա փաստացի ինքն իրեն կվերապահի (կյուրացնի) քննչական մարմնի ղեկավարի՝ նախաքննության կատարումը քննիչին հանձնարարելու լիազորությունը:

³⁰ Տե՛ս Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Թադևոսյան Ա., Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (օրենսդրությունը, սկզբունքները և սուբյեկտները): Գիտաուսումնական ձեռնարկ / Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան. Եր.: Տիգրան Մեծ, 2024, էջեր 365-369:

³¹ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի և 173-րդ, 177-րդ հոդվածների միջև առկա է անհամապատասխանություն, որի պայմաններում պետք է նախապատվությունը տալ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 173-րդ և 177-րդ հոդվածների կարգավորումներին: Այս մասին տե՛ս Ղամբարյան Ա., Քրեական վարույթ նախաձեռնելը (գիտագործնական մեկնաբանություններ): Եր.: Տիգրան Մեծ, 2022, էջեր 29-32:

Այսպիսով՝ քննչական մարմնի ղեկավարի՝ նախաքննություն կատարելու հանձնարարության բացակայության պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են կոնկրետ վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում են անթույլատրելի:

3.3.2.4. Քննչական խումբ ստեղծելու որոշման բացակայությունը: Քննիչների խումբը (քննչական խումբը) քրեական վարույթ իրականացնելու իրավասություն կարող է ձեռք բերել, եթե առկա է քննչական մարմնի ղեկավարի որոշումը՝ նախաքննությունն իր ենթակայության ներքո գործող քննիչներից կազմված քննչական խմբի կողմից կատարելու վերաբերյալ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետ): Որոշման մեջ նշվում են խմբի ղեկավար քննիչը և մյուս բոլոր քննիչները, որոնց հանձնարարվում է նախաքննության կատարումը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 183-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Եթե վարույթի նյութերից³² երևում է, որ վարույթ նախաձեռնելուց անմիջապես հետո նախաքննությունը փաստացի կատարվել է մի քանի քննիչների կողմից, սակայն քրեական վարույթի նյութերում բացակայում է քննչական մարմնի ղեկավարի՝ քննչական խումբ ստեղծելու որոշումը, ապա այդ խումբը կհամարվի փաստական տվյալներ հավաքող ոչ պատշաճ սուբյեկտ:

Այսպիսով՝ քննչական խումբ ստեղծելու որոշման բացակայության պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են կոնկրետ վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչների խմբի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում անթույլատրելի:

3.3.2.5. Նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով նախնական վարույթով քննություն կատարելու դատախազի հանձնարարության բացակայությունը: Վերը նշված դեպքերը վերաբերում էին դասական իմաստով քրեական վարույթին (նախաքննությանը): Սակայն օրենքով նախատեսված է ինքնատիպ մի իրավիճակ, երբ նախաքննության մարմինը կատարում է քննություն, սակայն այդ *քննությունը* դասական իմաստով *նախաքննություն* չէ: Խոսքը նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով նախնական վարույթի մասին է:

Եթե, օրինակ, դատական ակտն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո պարզվել են դատական ակտ կայացնելիս դատարանին անհայտ մնացած այնպիսի

³² Օրինակ՝ քննչական գործողությունների արձանագրությունների ներածական մասում նշվել է, որ գործողությունը կատարել է քննչական խմբի անդամը, կամ քրեական վարույթի նյութերում առկա է տեղեկանք այն մասին, որ քննիչը վարույթի մասնավոր մասնակիցներին հրավիրել է ծանոթանալու քննչական խումբ ստեղծելու մասին որոշմանը, և նրանց պարզաբանվում է ցանկացած քննիչի բացարկ հայտնելու իրավունքը:

հանգամանքներ, որոնք ապացուցում են դատապարտյալի անմեղությունը (նոր ի հայտ եկած հանգամանք), ապա դատախազն այդ հանգամանքի առերևույթ առկայության դեպքում որոշում է կայացնում նոր ի հայտ եկած հանգամանքների վերաբերյալ նախնական վարույթ հարուցելու մասին և այդ հանգամանքների առթիվ քննություն կատարելու հանձնարարություն է տալիս նախաքննության մարմնին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 405-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Նախաքննության մարմինը իրավասու է նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով նախնական վարույթով քննություն կատարել միայն դատախազի հանձնարարության հիման վրա: Եթե շահագրգիռ կամ իրավասու անձը նոր ի հայտ եկած հանգամանքների մասին հաղորդումը անմիջապես ուղարկել է ՀՀ քննչական մարմնին և ոչ թե դատախազություն, և քննչական մարմնին առանց դատախազի հանձնարարության կատարել է քննություն, ապա նա կհամարվի ոչ իրավասու սուբյեկտ:

Այսպիսով՝ նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով նախնական վարույթով դատախազի հանձնարարության բացակայության պայմաններում հավաքված տվյալները համարվում են քննություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում անթույլատրելի:

3.3.3. Առանձին վարույթային գործողություն կատարելու իրավասության բացակայությունը

3.3.3.1. Գործողություն կատարելու հանձնարարության կամ քննչական փոխօգնության խնդրանքի բացակայությունը: Քննիչը իրավասու է մեկ այլ քննիչի կողմից իրականացվող վարույթով կատարել առանձին վարույթային գործողություններ, եթե առկա է այն կատարելու մասին հանձնարարություն կամ փոխօգնության խնդրանք: Այստեղ հնարավոր են ստորև նշված իրավիճակները:

Նախ՝ քննչական մարմնի ղեկավարը կարող է իր անմիջական ենթակայության ներքո գործող քննիչի կողմից իրականացվող վարույթով իր ենթակայության ներքո գործող քննիչներին հանձնարարել առանձին ապացուցողական կամ վարույթային այլ գործողություններ կատարել, եթե բացակայում է վարույթը, քննչական խմբի կողմից իրականացնելու անհրաժեշտությունը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ):

Երկրորդ՝ այլ վայրում առանձին ապացուցողական կամ վարույթային այլ գործողություններ կատարելու անհրաժեշտության դեպքում քննիչն իրավասու է միջնորդելու իր անմիջական վերադասը հանդիսացող քննչական մարմնի ղեկավարին՝ իր իրավասության սահմաններում ապահովելու դրանց կատարումը՝ հանձնարարություն տալու կամ քննչական փոխօգնության խնդրանք ներկայացնելու եղանակով (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 182-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Հետաքննիչը գաղտնի քննչական գործողությունները կարող է կատարել

բացառապես քննիչի հանձնարարության հիման վրա (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 188-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Օրենսդիրը հետաքննիչին լիազորել է հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում կատարել ձերբակալմանը ուղեկցող անձնական խուզարկություն (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ): Այս պարագայում հետաքննիչն անձնական խուզարկությունը կատարում է մինչև քրեական վարույթ սկսելը և քննիչի հանձնարարության բացակայության պայմաններում:

Վերը նշված պահանջների խախտմամբ հավաքված տվյալները համարվում են ապացուցողական կամ վարութային այլ գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում են անթույլատրելի:

3.3.3.2. Քննչական խմբում ընդգրկված չլինելը: Եթե նախաքննության կատարումը հանձնարարվել է մի քանի քննիչի, ապա քննչական խմբի քննիչները ապացուցողական գործողություններ կատարելու իրավասություն են ձեռք բերում, եթե նրանք նշված են քննչական մարմնի ղեկավարի՝ քննչական խումբ ստեղծելու որոշումում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 183-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Քննիչն օժտված չէ ապացուցողական կամ վարութային այլ գործողություն կատարելու իրավասությամբ, եթե նա նշված չէ քննչական խումբ ստեղծելու որոշումում, կամ նշված է եղել, սակայն հետագայում խմբի կազմը փոխվել է, և նա հանվել է խմբի կազմից, կամ հսկող դատախազը խմբի քննիչին հեռացրել է տվյալ վարութին մասնակցելուց:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի տեսանկյունից օրենքի էական խախտում չէ, երբ քննիչը կոնկրետ քննչական գործողությունը կատարելիս խախտում է քննչական խմբի ներսում աշխատանքի պլանավորման կամ խմբի անդամների միջև աշխատանքի բաժանման վերաբերյալ քննչական խմբի ղեկավարի հանձնարարությունները: Օրինակ՝ քննչական խմբի ղեկավարը քննչական խմբի աշխատանքները կազմակերպելիս և ղեկավարելիս կոնկրետ տեսակի քննչական գործողության կատարումը հանձնարարել է քննչական խմբի կոնկրետ քննիչին, սակայն այդ գործողությունը փաստացի կատարել է խմբի մեկ այլ քննիչ: Քննչական խմբի ղեկավարի այս հանձնարարության խախտումը չի համարվում օրենքի էական խախտում, քանի որ խմբի յուրաքանչյուր քննիչ, քննչական խմբում ընդգրկված լինելու փաստով, ձեռք է բերում ցանկացած քննչական գործողություն կատարելու իրավասություն:

Այսպիսով, քննչական խումբ ստեղծելու որոշումում չնշված կամ քննչական խմբի կազմից հանված քննիչի հավաքված տվյալները համարվում են ապացուցողական կամ վարութային այլ գործողություն կատարելու իրավասություն

չունեցող անձի (ոչ պատշաճ սուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և անթույլատրելի են ճանաչվում:

3.3.3.3. *Առանձին ապացուցողական գործողությունների կատարումը նախաքննության ավարտ հայտարարելուց հետո*: Նախաքննության ժամանակահատվածում քննիչը կարող է վարույթ իրականացնել, իսկ հետաքննիչը՝ գաղտնի քննչական գործողություններ կատարել: Նախաքննության ավարտի մասին վարույթի մասնավոր մասնակիցներին ծանուցելուց հետո քննիչը, թեև դեռևս համարվում է վարույթն իրականացնող մարմին, սակայն այլևս չի կարող կատարել քննչական գործողություններ: Ընդ որում, նախաքննության հետ միաժամանակ ավարտվում է նաև հետաքննությունը, իսկ նախաքննության ավարտման պահին շարունակվող գաղտնի քննչական գործողությունները և օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները դադարեցվում են (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 188-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Բացի այս, մինչև նախաքննության ավարտի մասին ծանուցելը քննիչը միջոցներ է ձեռնարկում իրականացվող գաղտնի քննչական գործողություններն ու օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները դադարեցնելու և դրանց արդյունքները վարույթի նյութերին կցելու համար (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 199-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Փորձաքննությունը՝ որպես ապացուցողական գործողություն, ևս պետք է ավարտված լինի (եզրակացությունը պետք է կազմված լինի) մինչև նախաքննության ավարտը: Քննիչը, որպեսզի կարողանա որոշել, թե որքանով է հավանական դատարանի կողմից մեղադրյալին վերագրվող հանցանքի համար դատապարտումը և դրա հիման վրա որոշի, թե արդյո՞ք առկա է նախաքննության ավարտ հայտարարելու հիմքեր, պետք է գնահատի մինչդատական վարույթում հավաքված բոլոր ապացույցները (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 199-րդ հոդվածի 1-ին մաս): «Բոլոր ապացույցներ» օրենսդրական ձևակերպման մեջ մտնում է նաև փորձագետի եզրակացություն, սակայն գործնականում, հատկապես քրեական հետապնդման ժամկետների խախտումից խուսափելու համար քննիչները երբեմն նախաքննության ավարտ են հայտարարում այն ժամանակ, երբ նախաքննության կատարման ընթացքում նշանակված փորձաքննությունը դեռևս չի ավարտվել: Այս պրակտիկան թեև խախտում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 199-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորման տրամաբանությունը, սակայն նախաքննության ավարտ հայտարարելու փաստը ինքնին չի վերացնում փորձագետի՝ փորձաքննության կատարումը շարունակելու իրավասությունը: Ի տարբերություն գաղտնի քննչական գործողությունների՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ում նախատեսված չէ նախաքննությունն ավարտելու հետ միաժամանակ փորձաքննությունն ավարտելու ուղղակի պահանջ, ուստի նախաքննության ընթացքում նշանակված, սակայն նախաքննության ավարտ հայտարարելուց հետո շարունակվող փորձաքննության դեպքում փորձագետը համարվում է պատշաճ սուբյեկտ:

Այսպիսով, նախաքննության ավարտ հայտարարելուց հետո քննիչի կամ հետաքննիչի հավաքված տվյալները համարվում են քննչական և գաղտնի գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի (ոչ պատշաճ տուբյեկտի) կողմից ձեռք բերված տեղեկություններ, այսինքն՝ համարվում են օրենքի էական խախտմամբ ստացված տվյալներ և ճանաչվում են անթույլատրելի:

3.3.4. Բացարկյան ենթակա անձի մասնակցությունը

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետում նշված է ևս մեկ նորմ.

«Օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվում այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել բացարկյան ենթակա անձի էական մասնակցությամբ, եթե նա իմացել է կամ ողջամտորեն պետք է իմանար վարույթին իր մասնակցությունը բացառող հանգամանքների առկայության մասին»:

Նշված նորմում օգտագործվում է «անձի էական մասնակցությամբ» ձևակերպումը, ուստի այս նորմի կարգավորման առարկայի սահմանները կախված են «ապացուցողական (հիմնականում՝ քննչական) գործողություն կատարող» և «ապացուցողական գործողությանը մասնակցող» ձևակերպումների հարաբերակցությունից: Հնարավոր է մեկնաբանման երկու տարբերակ:

Տարբերակ առաջին՝ հիմք է ընդունվում, որ «քննչական գործողություն կատարող» և «քննչական գործողությանը մասնակցող» ձևակերպումները տարբեր են. քննչական գործողություն կատարում է իրավասու քննիչը, իսկ քննչական գործողությանը մասնակցում են քրեական վարույթին ներգրավված տարբեր տուբյեկտներ: Այս մոտեցման դեպքում ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետի կարգավորման առարկան սահմանափակվում է միայն քննչական գործողություններին մասնակցող անձանցով, այն չի տարածվում քննիչի նկատմամբ, որը ոչ թե մասնակցում է գործողությանը, այլ կատարում այն: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետը կվերաբերի ոչ թե քննչական գործողություններ կատարող քննիչին, որը ենթակա է բացարկման, այլ քննչական գործողություններին մասնակցող անձանց, որոնք ենթակա են բացարկման:

Քննիչի մասնակցությունը բացառող հանգամանքների առկայության պարագայում քննիչը կորցնում է այդ վարույթն իրականացնելու իրավասությունը: Եթե քննիչը, իր մասնակցությունը բացառող հանգամանքները անտեսելով, շարունակում է քննությունը, ապա նրա ձեռք բերած տվյալները անթույլատրելի կճանաչվեն ոչ թե ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով, այլ 1-ին կետով. տվյալները ձեռք են բերվել քրեական վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչի կողմից:

Տարբերակ երկրորդ՝ հիմք է ընդունվում, որ «քննչական գործողությանը մասնակցող» ձևակերպումը ունի լայն իմաստ, որն ընդգրկում է նաև քննչական գոր-

ծողություն կատարող անձին: Օրինակ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 210-րդ հոդվածում «Քննչական գործողությունների մասնակիցները» վերտառությունը ձևակերպված է լայն իմաստով, քանի որ նշված հոդվածում նախատեսված են նորմեր, որոնք վերաբերում են ոչ միայն քննչական գործողության մասնակիցներին (բառի նեղ իմաստով), այլ նաև քննչական գործողություն կատարող անձին: Ուստի, լայն իմաստով քննչական գործողությունների մասնակիցներն են քննչական գործողություն կատարող քննիչը և քննչական գործողությանը մասնակցող այլ անձինք՝ վարույթի մասնավոր մասնակիցները, վարույթին օժանդակող անձինք, հետաքննության մարմնի աշխատակիցը:

Եթե ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետը մեկնաբանվում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 210-րդ հոդվածի հետ համակարգային կապի լույսի ներքո, ապա կատարվի, որ այս նորմի կարգավորման առարկան լայնանում է և դրա հիման վրա օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվելու այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել ինչպես բացարկման ենթակա քննիչի մասնակցությամբ, այնպես էլ այլ անձանց մասնակցությամբ:

Բացարկման ենթակա անձի էական մասնակցությամբ ձեռք բերված տվյալները համարվում են անթույլատրելի, եթե բացարկման ենթակա անձը ակտիվ մասնակցություն է ունեցել ապացուցողական գործողությանը, օրինակ՝ մեղադրյալի հարցաքննությանը մասնակցած պաշտպանն ակտիվորեն օգտվել է մեղադրյալին հարցեր տալու իրավունքից: Ապացուցողական գործողություններին էական մասնակցություն է համարվում նաև այն իրավիճակը, երբ գործողության մասնակիցն իր կարգավիճակի ուժով պետք է կատարեր որոշակի գործողություններ՝ տալ հարցեր, քննչական գործողության արձանագրությունում ներկայացնել առարկություններ, դադարեցնել քննչական գործողություն կատարող քննիչի ապօրինի գործողությունները և այլն, սակայն բացարկման ենթակա հանգամանքների ուժով ձեռնպահ է մնացել իր պոզիտիվ պարտականությունները կատարելուց: Օրինակ՝ ընթերական վարույթն իրականացնող մարմնի հետ անձնական կախվածության հարաբերությունների մեջ գտնվելու ուժով փաստացի չի ծանոթացել համապատասխան քննչական գործողության արձանագրությանը, չի ներկայացրել համապատասխան դիտողություններ:

Եզրակացություն

ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրված է ապացույցի թույլատրելիությանը վերաբերող երկու նորմ: Առաջինը ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերող իրավասու սուբյեկտին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության իմպլիցիտ պոզիտիվ կանոն, իսկ երկրորդը ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասն է, որը պարունակում է ապացույց ձեռք բերելիս մարդու հիմնական իրավունքներին վերաբերող՝ ապացույցի թույլատրելիության էքսպլիցիտ նեգատիվ կանոն:

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված «պատշաճ սուբյեկտին» վերաբերող կանոնի համաձայն՝ քրեադատավարական կարգավիճակ ունեցող պետական մարմինների (ՀՀ դատարանների, դատախազության, քննչական մարմինների և այլն) ու պաշտոնատար անձանց (դատավորի, դատախազի, քննիչի և այլն) հավաքած ապացույցները թույլատրելի են, եթե այդ մարմինները և անձինք Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով լիազորված են կատարելու համապատասխան ապացուցողական գործողությունները:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասի տեսանկյունից քրեական դատավարությունում արդար դատաքննության իրավունքի խաթարումը բարձր ինտենսիվության աստիճանի միջամտությամբ կամ լայն մասշտաբի խախտումներն են:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Թադևոսյան Ա., Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (օրենսդրությունը, սկզբունքները և սուբյեկտները): Գիտաուսումնական ձեռնարկ / Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան. Եր.: Տիգրան Մեծ, 2024.
Ghambaryan A., Ghazaryan A., Tadevosyan A., Criminal procedure of the Republic of Armenia (legislation, principles and subjects). Scientific study manual / Sci. ed. A. Ghambaryan. Yer.: Tigran Mets, 2024.
2. Ղամբարյան Ա., Ապացույցների թույլատրելիությունը քրեական դատավարությունում (մինչդատական վարույթ): Եր.: «Եգեա», 2004, 132 էջ.
Ghambaryan A., Admissibility of evidence in criminal proceedings (pre-trial proceedings). Yer.: “Egea”, 2004, 132 pages.
3. Ղամբարյան Ա., Քրեական վարույթ նախաձեռնելը (գիտագործնական մեկնաբանություններ): Եր.: Տիգրան Մեծ, 2022, 96 էջ
Ghambaryan A., Initiating of the criminal proceedings (scientific comments). Yer.: Tigran Mets, 2022, 96 pages.
4. Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Դատախազական անհնազանդություն քննչական ենթակայության նկատմամբ (օրենսդրի լռությունը և դատավորի թողությունը) // ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր: 2021, № 1 (101), էջեր 7-40:
Ghambaryan A., Ghazaryan A., Prosecutor’s disobedience to the investigative authority (the silence of the law is the omission of the judge) // Bulletin of the Constitutional Court of the Republic of Armenia. 2021, No. 1 (101), pages 7-40.
5. Ղամբարյան Ա., Ղազարյան Ա., Քննչական ենթակայությունը և ընդդատությունը (գիտագործնական մեկնաբանություններ), Եր.: Մագաղաթ, 2023, 240 էջ:
Ghambaryan A., Ghazaryan A., Investigative subordination and anti-judgment (scientific comments), Yer. Paper 2023, 240 pages.
6. Մելքոնյան Դ., Քրեական գործով ապացույցներն անթույլատրելի ճանաչելու հիմքերը և դատավարական կարգը: Իրավ. գիտ. թեկնած. ստենախոսություն: Եր.: 2006:
Melkonyan D., Grounds and procedure for declaring evidence inadmissible in a criminal case. Candidate of Legal Sciences Dissertation. Yer. 2006
7. Մեղրյան Ս., Ապացուցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում: Եր.: Արդարադատության ակադեմիա, 2020, 341 էջ:
Meghryan S., Proof and evidence in civil proceedings of the Republic of Armenia. Yer.: Academy of Justice, 2020, 341 pages.

8. Барабанов П. К., Уголовный процесс в США. М.: Изд. «Спутник +», 2023, 731 стр.
Barabanov P. K., Criminal proceedings in the USA. M.: Publishing house. "Sputnik +", 2023, 731 pages
9. Барыгина А. А., Доказывание в уголовном процессе: допустимость доказательств: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юрайт, 2019, 204 стр.
Barygina A. A., Proof in criminal proceedings: admissibility of evidence: textbook. 2nd ed., revised. and additional M.: Publishing house. Yurait, 2019, 204 pages.
10. Галлиган Д., Полянский В. В., Старилов Ю. Н., Административное право: история развития и основные современные концепции. М.: Изд. Юристъ, 2002. 410 стр.
Galligan D., Polyansky V. V., Starilov Yu. N., Administrative law: history of development and basic modern concepts. M.: Publishing house. Lawyer, 2002, 410 pages.
11. Дикарев И. С., Правила допустимости доказательств с позитивным характером в уголовном процессе // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2019. № 2. С.112-120.
Dikarev I. S., Rules for the admissibility of positive evidence in criminal proceedings // Bulletin of the East Siberian Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2019. No. 2. P.112-120.
12. Ерпылёв И. В. Допустимость доказательств в уголовном процессе России и зарубежных стран. М.: Изд. Юрлитинформ, 2017.
Erpylev I. V., Admissibility of evidence in criminal proceedings in Russia and foreign countries. M.: Publishing house. Yurlitinform, 2017.
13. Защита по уголовному делу: пособие для адвокатов / Под ред. Е. Ю. Львовой. М: Изд. Юристъ, 1999, 219 стр.
Defense in a criminal case: a manual for lawyers / Ed. E. Yu. Lvovoy. M: Ed. Lawyer, 1999, pages 219
14. Кипнис Н. М., Допустимость доказательств в уголовном водстве. М.: Изд. Юристъ, 1995, 128 стр.
Kipnis N. M., Admissibility of evidence in criminal proceedings. M.: Publishing house. Lawyer, 1995, 128 pages.
15. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж. Изд. Воронежского университета, 1995, 272 стр.
Kokorev L. D., Kuznetsov N. P. Criminal process: evidence and proof. Voronezh. Ed. Voronezh University, 1995, 272 pages.
16. Костенко Р. В., Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств. М.: Изд. Юрлитинформ, 2006, 240 стр.

- Kostenko R. V., The concept and signs of criminal procedural evidence. M.: Publishing house. Yurlitinform, 2006, 240 pages.
17. Костенко Р. В., Кравченко М. Е., Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: монография. М.: Изд. Юрлитинформ, 2018.
Kostenko R. V., Kravchenko M. E., Admissibility of material evidence in criminal proceedings: monograph. M.: Publishing house. Yurlitinform, 2018.
18. Недопустимость доказательств в уголовном процессе Российской Федерации и государств англо-американской и романо-германской правовых семей: учебное пособие. Под науч. ред. А. Г. Волеводза. М.: Изд. Прометей, 2022, 466 стр.
Inadmissibility of evidence in criminal proceedings of the Russian Federation and the states of the Anglo-American and Romano-Germanic legal families: a textbook. Under scientific ed. A. G. Volewodza. M.: Publishing house. Prometheus, 2022, 466 pages.
19. Сильнов М.А. Вопросы обеспечения допустимости доказательств в уголовном процессе (досудебные стадии). М.: Изд. МЗ-Пресс, 2001, 112 стр.
Silnov M.A. Issues of ensuring the admissibility of evidence in criminal proceedings (pre-trial stages). M.: Publishing house. MZ-Press, 2001, 112 pages.
20. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Изд. Наука, 1968, 468 стр.
Strogovich M. S. Course of Soviet criminal procedure. Volume 1. Basic provisions of the science of Soviet criminal procedure. M.: Publishing house. Science, 1968, 468 pages
21. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Отв. Ред. Н.В. Жогин, изд. 2-е исп. и доп. М.: Изд. Юридическая литература, 1973, 736 стр.
Theory of evidence in Soviet criminal proceedings. Rep. Ed. N.V. Zhogin, ed. 2nd ispr. and additional M.: Publishing house. Legal literature, 1973, 736 pages.
22. Треушников М.К. Судебные доказательства. М.: Изд. Городец 2004, 272 стр.
Treushnikov M.K. Forensic evidence. M.: Publishing house. Gorodets 2004, 272 pages.
23. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации // в 2 ч. Часть 1; под ред. Г. М. Резника. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юрайт, 2019, 452 стр.
Criminal procedural law of the Russian Federation // in 2 parts. Part 1; edited by G. M. Reznik. 2nd ed., revised. and additional M.: Publishing house. Yurait, 2019, 452 pages.

Artur Ghambaryan

Chairman of the Department of Theory of Law and Constitutional Law at Russian-Armenian University,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of the Republic of Armenia, Member of the Editorial Board of the Scientific-Practical Journal “Legality” of the RA Prosecutor’s Office

CONSTITUTIONAL RULES OF ADMISSIBILITY OF CRIMINAL EVIDENCE¹

Abstract

The article discusses the constitutional-legal and criminal procedure bases of admissibility of evidence. The author notes that several groups of evidence admissibility norms are fixed in the Constitution of RA. The first refers to the existence of the authority provided by the law to obtain evidence by an official (Part 1 of Article 6 of the Constitution of the Republic of Armenia), the second refers to the evidence obtained in violation of basic rights or the right to a fair trial (Part 3 of Article 63 of the Constitution of the Republic of Armenia).

The evidence obtained in violation of the rules of investigative subordination is considered in the context of the violation of Article 6, Part 1 of the Constitution of RA, because the rules of investigative subordination are, in fact, provisions that give the investigator the authority to collect evidence (conduct a preliminary investigation) in a given proceeding. The wording “The proceeding (case) is subject to the investigator of the investigative body” is similar to the wording “the investigator of the investigative body is authorized to conduct a preliminary investigation in the given proceeding.” From the point of view of Article 63, Part 3 of the Constitution of RA, the violation of the right to a fair trial should not be equated with any violation of the right to a fair trial. Violations of the right to a fair trial are high-intensity interference or widespread violations.

Keywords: violation of the fundamental rights; evidence; violation of the right to a fair trial; jurisdiction; investigative authority.

¹ The article was presented on 21.06.2024 and was reviewed on 25.10.2024.

Артур Гамбарян

*Заведующий кафедрой теории права и конституционного права
Российско-Армянского (Славянского) Университета, доктор
юридических наук, профессор, заслуженный юрист Республики Армения,
член редакционной коллегии научно-практического журнала
“Законность” Прокуратуры РА*

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРАВИЛА ДОПУСКА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ¹

Абстракт

В статье рассматриваются конституционно-правовые и уголовно-процессуальные основы допустимости доказательств. Автор отмечает, что в Конституции РА закреплены несколько групп норм допустимости доказательств. Первое относится к существованию предусмотренных законом полномочий для получения доказательств должностным лицом (часть 1 статьи 6 Конституции Республики Армения), второе - к доказательствам, полученным с нарушением основных прав или права на справедливое судебное разбирательство (часть 3 статьи 63 Конституции Республики Армения).

Доказательства, полученные с нарушением правил следственной субординации, рассматриваются в контексте нарушения части 1 статьи 6 Конституции РА, поскольку правила следственной субординации по сути являются положениями, наделяющими следователя полномочиями собирать доказательства. Доказывание (проведение предварительного следствия) по данному процессуальному делу. Формулировка «Производство (дело) находится в ведении следователя следственного органа» эквивалентна формулировке «Следователь следственного органа уполномочен производить предварительное расследование по данному производству».

С точки зрения части 3 статьи 63 Конституции РА, нарушение права на справедливое судебное разбирательство не должно приравниваться к какому-либо нарушению права на справедливое судебное разбирательство. Нарушения права на справедливое судебное разбирательство представляют собой серьезное вмешательство или широкомасштабные нарушения.

Ключевые слова: нарушение основных прав; доказательства; нарушение права на справедливое судебное разбирательство; подсудность; следственный орган.

¹ Статья была представлена 21.06.2024 и прошла рецензирование 25.10.2024.